

le mne nepřesné vztahování pojmů korupce a klientelismu. Zatímco na s. 42 hovoří o tom, že jednou z nejčastějších forem korupce je klientelismus, na jiných místech (s. 22, 90, 94 aj.) tyto dva fenomény staví vedle sebe. Ne každý klientelismus musí, podle mého chápání, nutně znamenat korupční jednání. Také pasáž o lobbyingu nezní příliš přesvědčivě a konzistentně. Lobbying je mimoděk zmíněn jako jakási paralelní specifika ovlivňování politiků v USA, aniž by bylo vysvětleno, v čem se tedy odlišuje od běžného ovlivňování v jiných zemích. Tento pojem se naopak již pevně ujal také v evropském prostředí a označuje širokou škálu vztahů a působení mezi zájmovými skupinami na jedné a politiky a úředníky na druhé straně.

Přes uvedené námitky považuji předkládanou studii za zajímavý a cenný příspěvek k rozvoji politické sociologie na Slovensku, a vřele ji doporučuji k prostudování všem, ať už z řad vědců, učitelů, studentů, či laické veřejnosti, kteří se zajímají o peripetie rozvoje demokracie a občanské společnosti v postkomunistické střední Evropě.

Karel Müller, Jr.

Niklas Luhmann: *Die Religion der Gesellschaft*

Frankfurt, Suhrkamp 2000, 362 s.

Niklas Luhmann patří k nejvýznamnějším sociologům a sociálním filozofům 20. století. V odborné i širší veřejnosti se prosadil zejména svojí polemikou s Jürgenem Habermasem, která byla v upravené verzi publikována roku 1971 s názvem *Theorie der Gesellschaft oder Sozialtechnologie*. Podle názvu bychom si mohli myslet, že Luhmann s Habermasem polemizuje z konzervativního úhlu pohledu a že pro něj v systémové teorii hlavní roli hraje technologie a technologická regulace budoucí společnosti. Podstatná je však jiná Luhmannova myšlenka, a totiž, že sociální řád nevzniká spontánně, nýbrž že vždy obsahuje „*tvorbu sociálního systému*“.

Sociální řád netvoří nikdo zvenčí, nýbrž sociální řád tvoří sami členové společnosti. V knize *Die Wissenschaft der Gesellschaft* Luhmann uvádí příklad, kterým tuto myšlenku vysvětluje; každá organizace, než vznikne, předpokládá projekt, kterým se vytváří určitý rámec jejího vzniku. Projekt je tvořen v čase, stejně jako je v čase realizována i stavba organizace. Tvorba projektu (teoretická část) a tvorba samotné organizace (praktická část) tvoří žádné dialektické napětí, nýbrž zde existuje kontinuita tvorby organizace (Luhmann 1990: 613).

Proto Luhmann zamítá představu společnosti jako něčeho statického a považuje za samozřejmé, že společnost je „*dynamickým systémem*“. Systémová teorie objasňuje nejen vznik organizací a společnosti, ale také jejich vývoj a formování, což umožňuje pochopení významu určitých složek a struktur ve společnosti jako např. náboženství, vědy, práva nebo umění.

Systémovou teorii vykládá Luhmann v dalších obsáhlých svazcích. Jmenujme alespoň některé. Snad nejvíce se proslavil dílem *Gesellschaftstruktur und Semantik* (4 díly, 1980–1995). Kniha *Die Religion der Gesellschaft* patří do řady pozdních děl o společnosti. Tvoří součást souvislého celku Luhmannových tématických monografií o společnosti: *Die Kunst der Gesellschaft* (1995), *Das Recht der Gesellschaft* (1993), *Die Wissenschaft der Gesellschaft* (1990) a *Die Wirtschaft der Gesellschaft* (1988).

Luhmann se otázkou náboženství ze sociologického hlediska důkladně zabýval již ve starších dílech z 80. a 90. let. Věnoval se zejména otázce funkce náboženství v sociálním systému. Náboženství chápe poněkud specifictěji než funkcionalisté. Kniha *Die Religion der Gesellschaft* tematicky navazuje především na studii *Funktion der Religion*, kterou autor publikoval roku 1977, tedy v době, kdy již byla rozvinuta diskuse s Habermasem. Proto v ní také Luhmann některá ze svých stanovisek shrnuje a hodnotí. V této studii se Luhmann zabývá zejména funkcí náboženství ve vztahu k organizaci společnosti. Dílo *Die Religion der Gesellschaft* však vyšlo již dva

roky po Luhmannově smrti a z přednášek jej uspořádal jeho spolupracovník Andre Kieserling. Luhmann však pracoval na všech kapitolách a knihu dokončil. Lze tedy říci, že jde skutečně o Luhmannovo poslední autentické dokončené dílo.

Sociální systém se podle Luhmanna skládá ze sociálních entit a funkcí, které tyto entity mají. Vzhledem k těmto funkcím je proto sociální systém proměnlivou a vnitřně dynamickou sociální skutečností. Proto o společnosti nelze hovořit jako o statické veličině. Argumentace k těmto tezím, které souhrnně nazýváme teorií systémů (systémová teorie), nalezneme v textech debaty Habermas-Luhmann, která se odvíjela po celá 70. léta a začátek let osmdesátých. Luhmann v debatě formuloval stanovisko, že náboženství se v procesu sekularizace nevytrácí, nýbrž se kvalitativně a formálně proměňuje. Hovořil o funkcionální a systémové změně, přičemž kriticky navázal na Habermasův argument o strukturální proměně společenských struktur a organizací. Funkce náboženství a forma náboženských jevů se mění. Mění se však nejen náboženská terminologie a sociální interpretace, ale také symbolika náboženské praxe. Nemění se však, a to je nejdůležitější, vnitřní obsah religiozity. Starost, víra a komunikace tvoří vnitřní obsah náboženství i v moderní (a postmoderní) společnosti. Hovoří-li Luhmann o „náboženství společnosti“, tak nehovoří o církvi či teologii a nauce, ale o funkci náboženských obsahů v kultuře, politice a společnosti. Charakterizuje vlastně celý proces sekularizace, v níž religiozita neubývá, nýbrž se funkcionálním a strukturálním způsobem proměňuje (Habermas).

V osmé kapitole, nazvané *Sekularizace*, Luhmann jednoznačně obhajuje náboženství a funkce náboženství. Současně však zůstává vůči teologii a církvi neobyčejně kritický. Luhmann hovoří dokonce o krizi církve (Luhmann 2000: 317). V krizi se nenachází náboženství, nýbrž církve jako instituce a organizace. Diferencovaná společnost a církevní dogmatika se vylučují, neboť církve liberalizmus nepřijala a nepřijímá.

Luhmann však pojem krize používá

s určitou obsahovou rezervou. Tvrdí, že „krize“ není vnímána nijak dramaticky, spíše pojem krize umožňuje popis vztahu mezi náboženstvím a církví. Zde existuje napětí a v určitém ohledu rozpor, který Luhmann popisuje termínem „podstatný“, tedy „esenciální“ (wesentlich).

Stejný či podobný rozpor mezi náboženstvím a kulturou Luhmann nevidí. Náboženství tvoří určitý obsah kultury. Nejde však o esenciální obsah, nýbrž o funkcionalistický popis. Luhmann zde určitým nepřímým způsobem navazuje na dílo a myšlenky teologa a náboženského filozofa Paula Tillicha. Luhmann však uvažuje evolučně-teoretickým způsobem, neboť náboženské organizace (řády, kláštery, náboženské obce atd.) považuje za předchůdce dnešních tzv. sekularizovaných organizací, jako jsou města, korporace, univerzity či politické strany. Nejde však o to, že by politické strany byly nějakými sekularizovanými církvemi, nýbrž o to, že funkce náboženské nauky a ideového programu jsou podobné, aniž by byla řeč o obsahové nebo organizační shodě.

V knize *Die Religion der Gesellschaft* ukazuje Luhmann určitou svébytnost vzniku náboženských organizací. Stejně jako u sekulárních organizací platí, že také církve, kláštery, náboženské obce a jiné organizace nevznikly spontánním způsobem, nýbrž že vznikly jako organizační systémy. Na rozdíl od *interakčních systémů*, které se tvoří s ohledem na situaci (např. politický meeting, demonstrace, odborová schůze) a s ohledem na společný zájem, vznikla církve resp. církve *samoorganizací* {Selbstorganisation} (Luhmann 2000: 232). Náboženství totiž není společným zájmem, nýbrž způsobem života, vztahem k ostatním, formou chování, určitou etikou. Lze říci, že Luhmann považuje náboženství za určitou společenskou formu života, jako příklad uvádí bohoslužbu, pobožnosti, liturgie, poutě atd. Náboženská společnost je tedy na rozdíl od společenského systému, který spočívá na komunikaci a komunikativním jednání členů (např. Evropská unie, fotbalová liga, OSN atd.), společenstvím určitých osob (s. 233), které formují širší společnost.